

Katarzyna Żukrowska

**RECENZJA KSIĄŻKI BOGUSŁAWY SKULSKIEJ
„REGIONALIZM EKONOMICZNY AZJI WSCHODNIEJ”***

Regionalizm ekonomiczny w Azji Wschodniej można uznać za proces integracji relatywnie zaawansowany i naśladowujący etapy rozwoju wprowadzone w Europie w ramach EWG/UE i EFTA, z zastosowaniem nowych i oryginalnych rozwiązań, które są dopasowane do potrzeb regionu. Proces ten jest bardziej zaawansowany niż zjawiska obserwowane w ramach Mercosur czy w innych ugrupowaniach regionalnych. Tym samym integracja w Azji Wschodniej jest fenomenem, zwłaszcza że państwa we wszystkich regionach deklarują swoje zainteresowanie otwieraniem gospodarek narodowych, chcą pogłębiania współpracy, jednoczą się wokół wspólnych celów. Region Azji Wschodniej to rosnąca grupa państw, które odniosły sukces w sferze finansów, rozwoju i handlu. Cechą szczególną tego regionu jest model specjalizacji produkcji i zbudowany w jego wyniku model wymiany handlowej. Odrębność tego modelu od modeli dominujących w innych regionach polega na tym, że sprzyja on stymulowaniu rozwoju regionalnego, a nie jest nastawiony wyłącznie na ekspansję zewnętrzną, na rynki wysoko rozwinięte, dominujące na obecnym etapie rozwoju po stronie odbiorców produkcji i importu. Twierdzenie to jednak nie może być interpretowane jako opinia o braku eksportu na rynek państw OECD.

Ze względu na zaangażowanie organizacji międzynarodowych i państw wokół celów rozwoju – fenomen Azji Wschodniej jest ważnym tematem badawczym, który często jest marginalizowany wśród badaczy. Wystarczy wymienić kilka powodów takiej marginalizacji: kryzys 2008+ i jego konsekwencje w postaci kryzysu UGiW, postępujące reformy polityki fiskalnej i monetarnej, reformy rynku kapitałowego. Zainteresowanie rynkami azjatyckimi w tym kontekście ograniczone jest do traktowania tych rynków jako pośredniego lub bezpośredniego sprawcy wielu problemów, co związane jest z przeniesieniem się produkcji przemysłowej do Azji. Zjawisko to często jest nazywane „przeniesieniem fabryk” do Azji, a czasem wręcz używa się wobec tego regionu określenia „azjatycka fabryka świata”. Takie traktowanie tego regionu skłania do bliższego przyjrzenia się jego problemom. Drugim ważnym powodem, dla którego tematyka recenzowanej książki jest ważna, jest próba poszuki-

* B. Skulska, *Regionalizm ekonomiczny Azji Wschodniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2012, str. 230.

wania odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób udało się przekonać państwa w regionie Azji Wschodniej do otwierania gospodarek i współpracy.

Oceniając tematykę omawianej książki, można powiedzieć, że ma ona szereg zalet, a jej znaczenie jest wieloaspektowe: informacyjne, poznawcze, aplikacyjne – przy dużej wadze znaczenia teoretycznego.

Monografia skonstruowana jest logicznie i jest proporcjonalna. Składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów merytorycznych i podsumowania z wnioskami. Tematyka poruszana w poszczególnych rozdziałach pozwala czytelnikowi na stworzenie pełnego obrazu procesów integracyjnych w regionie, ich skuteczności, zaawansowania i jakościowej odrębności w porównaniu z procesami europejskimi. We wstępie autorka wprowadza definicje używanych pojęć i sformułowań, określa cel pracy, tezę, pytania badawcze, informuje o strukturze monografii. Precyzuje zawartość każdego z pięciu rozdziałów.

Rozdział pierwszy to *Regionalizm ekonomiczny w globalnej gospodarce*. Autorka przedstawia różne ujęcia pojęcia regionalizmu; dokonując przeglądu literatury przedmiotu, wskazuje na różnice pojęciowe występujące w definicjach przedstawianych przez innych badaczy. Analiza ta służy do sformułowania kompleksowej definicji, którą autorka posługuje się w swoim opracowaniu. W rozdziale omawia istotę zjawiska w kontekście procesów globalizacji. Przegląd poglądów na temat regionalizmu (czy precyzyjnie „nowego regionalizmu”) zawiera zarówno elementy wskazujące na korzyści płynące z tych procesów, jak i oceny krytyczne (Bristov, Lovering). W tej części opracowania ważne z pewnością są stwierdzenia dotyczące cech współczesnego regionalizmu. Autorka wymienia siedem takich cech w swoim opracowaniu (s. 32-33).

Autorka omawia regionalizm w kontekście procesów globalnych, w warunkach rozwoju współczesnych stosunków gospodarczych i rozwoju gospodarki światowej. Uwzględnia różne powiązania instytucjonalne między państwami, co obejmuje bilateralizm i multilateralizm. W tej części jest zawartych wiele poglądów różnych autorów, z czego część nie budzi zastrzeżeń, inne zaś są kontrowersyjne i bez trudności można je zburzyć, konstruując konkurencyjne koncepcje, odpowiadające rzeczywistości. Za przykład może tu posłużyć koncepcja Bijak-Kaszuby, która opierając się na analizie McLaren, twierdzi, że stan niedostatecznej koordynacji międzynarodowej prowadzi do przewidywania dotyczącego przyszłości struktur handlowych w świecie (s. 35). Zarówno Bijak-Kaszuba, jak i McLaren widzą przyszłe rozwiązanie w światowym handlu jako handel bloków regionalnych. Używa się tu określenia „rozpadu na bloki regionalne”. Dyskusyjność tej tezy – którą słusznie Bogusława Skulska zamieszcza w swojej monografii – polega na tym, że struktury instytucjonalne wprowadzone w praktyce handlowej tylko teoretycznie mogą prowadzić do rozwiązania sugerowanego przez dwójkę cytowanych autorów. To rozwiązanie nie jest jednak możliwe w praktyce z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, globalne rozwiązania wprowadzone przez GATT i następnie WTO ograniczają taką możliwość. Po drugie, o czym wspomina autorka recenzowanej monografii, powstałe

struktury instytucjonalne, liberalizujące wymianę handlową, stworzono w taki sposób, że w ich efekcie struktury nachodzą wzajemnie na siebie (matematycznie określilibyśmy to jako zbiory łączne). Oznacza to, że rozpad na bloki regionalne nie jest raczej możliwy. Podobną uwagę (krytyczną) można mieć do poglądu cytowanego za Hochkmanem i Kosteckim, którzy twierdzą, że członkowie ugrupowań handlowych w pewnym sensie konkurują w zewnętrznej polityce handlowej. Po pierwsze, każda konkurencja jest warunkiem niezbędnym działań innowacyjnych, postępu. Po drugie, konkurencja to warunek kontroli kosztów, a co za tym idzie – inflacji. Ponadto potencjały produkcji w regionach są tworzone przez kapitał zagraniczny, który wykorzystuje korzyści komparatywne produkcji (kształtując je równocześnie) i opiera się na zasadach podziału produkcji według zasad kształtujących specjalizację wewnątrzgałęziową. Takie rozwiązanie prowadzi do zachowań odmiennych niż przewidywane w cytowanej literaturze. Kraje nie tyle konkurują między sobą, ile dążą do otwierania wzajemnego granic, aby móc pogłębiać stworzone przez BIZ komparatywne korzyści, stosowane do określania kierunków specjalizacji wewnątrzgałęziowej. Pogląd cytowany byłby słuszny, gdyby specjalizacja opierała się na produkcji międzygałęziowej lub międzyproduktowej, a nie wewnątrzgałęziowej (s. 37).

Autorka monografii zwraca uwagę na omówione przez mnie problemy, o czym świadczy opis „miski spaghetti” (obrazujący *overlapping cooperation structures* – zbiorów łącznych, s. 73) czy zjawisko mobilizacji regionalnej w wymianie handlowej, wywołane przez np. skokowo rosnący eksport ChRL czy Singapuru i jego wpływ na wymianę zagraniczną reszty państw regionu (s. 83). Ważne w tym rozdziale jest wskazanie sekwencyjności integracji w regionie i etapowości tego procesu.

Rozdział drugi to *Bilateralizm w Azji Wschodniej*. Ważne w podejściu do przedstawiania problemu regionalizmu w Azji Wschodniej u Skulskiej jest i to, że wychodzi ona w swej analizie od form współpracy, które są do zaakceptowania przez poszczególne państwa w regionie. W praktyce oznacza to rozpoczęcie „przekonywania państw wzajemnie do siebie” przez tworzenie warunków do dialogu w sferze bezpieczeństwa, a następnie przechodzi się do tworzenia sieci powiązań bilateralnych. Sprawdzenie się tych rozwiązań daje możliwość przejścia na wyższy poziom współpracy. Takie właśnie podejście krok po kroku przedstawia autorka monografii. I choć sam model współpracy gospodarczej w Azji Wschodniej oparty jest na modelu Balassy, który był wykorzystany w Europie do tworzenia EFTA i UE, to realizacja poszczególnych etapów współpracy w analizowanym regionie przebiega z inną sekwencją i dynamiką niż procesy w Europie. Chociaż region planuje stworzenie rynku wewnętrznego do 2020 r., to dochodzenie do tego etapu integracji w Europie i w Azji Wschodniej przebiega inaczej (mimo rzecz jasna wielu wspólnych elementów).

Interesujące jest przykładowo zestawienie zawarte w tab. 2.2 (s. 61), gdzie pokazuje się poziom oszczędności i inwestycji w krajach regionu w latach 1990, 2000, 2010. Zestawienie to pokazuje pośrednio etapy rozwoju poszczególnych państw i ich gospodarek. W części gospodarek oszczędności przeważają nad inwestycjami,

w innych proporcja ta kształtuje się odwrotnie. Gospodarki o wyższych inwestycjach niż oszczędnościach korzystają z oszczędności innych, czyli opierają finansowanie inwestycji na napływie kapitału z zagranicy (BIZ). W tej części monografii omówione są wartości azjatyckie jako próba tworzenia podstaw tożsamości regionalnej narodów Azji Wschodniej.

Rozdział trzeci traktuje o *Dynamizmie tworzenia międzynarodowych sieci produkcyjnych w Azji Wschodniej*. W tej części na specjalną uwagę zasługuje kilka omówionych w monografii zjawisk: kształtowanie specjalizacji wewnątrzgałęziowej, tworzenie i dynamiczny rozwój regionalnych TNK, a także zaangażowanie BIZ w produkcję metali, elektronikę, motoryzację, produkcję chemiczną oraz przetwórstwo żywności i produkcję wyrobów tytoniowych. Na uwagę zasługują również procesy łączenia się firm (fuzji) i przejęć. Najdynamiczniej proces ten zachodzi w elektronice, a następnie w sferze produkcji maszyn i sprzętu, przemysłu chemicznego, żywności i tytoniu oraz produkcji metalu. W analizie jako instrument analityczny jest wykorzystany model Kojimy, autora koncepcji „klucza lejących gęsi”. Jeszcze raz w tym miejscu warto podkreślić, że przytaczając opinie innych naukowców, Skulska nie ogranicza się do ich przedstawienia, ale z nimi dyskutuje, uzupełnia je, porównuje. Tak jest i w przypadku „klucza lejących gęsi” (s. 104). W analizie tworzenia sieci współpracy w regionie stosuje się, oprócz wspomnianego modelu Kojimy, teorię fragmentacji, teorię aglomeracji i umiędzynarodowienia korporacji. Analiza sektorowa sieci produkcji przedstawia warunki decydujące o atrakcyjności regionu. Zalicza się tu nadal poziom płac, preferencyjne warunki lokowania inwestycji zagranicznych oraz przewagi aglomeracyjne, występujące w kilku gospodarkach regionu (Malezji, Singapuru, Tajlandii). Proces tworzenia więzi (sieci produkcyjnych) w skali międzynarodowej, wykorzystujący poszczególne rynki w regionie pokazany jest bardzo sugestywnie na rys. 3.8 (s. 115). Ewolucja ta obejmuje relatywnie krótki okres i etapy w latach 1985, 1990, 1995, 2000, 2005. Oprócz rozwijania więzi produkcyjnych ważnym aspektem współpracy i zarazem warunkiem umożliwiającym produkcję i współpracę w jej ramach jest rozwój systemów biznesowych. W tej części omawia się zindywidualizowane rozwiązania zastosowane w Japonii (keiretsu) i Korei Płd. (czebole). Warto zwrócić uwagę, że w Chinach obok dużych TNK powstają drobne firmy rodzinne, na wzór firm obserwowanych w państwach basenu Morza Śródziemnego. Rozdział ten należy ocenić bardzo wysoko.

Rozdział czwarty koncentruje się na analizie *Powiązania finansowych w Azji Wschodniej jako istotnym przejawie regionalizmu ekonomicznego*. Warto podkreślić jego znaczenie, ponieważ finanse od początku były ważne dla rozwoju integracji w analizowanym regionie. Znaczenie tej części jest oczywiste: żeby produkować, trzeba najpierw zainwestować, a to wymaga środków, technologii, importu, a następnie rynków zbytu, wychodzących w swej skali poza rynek narodowy. Rozwój kooperacji finansowej w Azji Wschodniej przebiegał w czterech etapach. Pierwszy przypada na lata 70. XX wieku, do czego zmobilizowały dwa wydarzenia: odejście od parytetu dolara opartego na złocie (1971) i kryzys energetyczny (1973).

W 1977 r. banki centralne i władze monetarne pięciu państw założycieli ASEAN (Singapur, Tajlandia, Malezja, Filipiny i Indonezja) podpisały pierwsze porozumienie o stosowaniu rozwiązań typu *swap* (wymiana przyszłych zobowiązań) między państwami ASEAN (ASEAN Swap Arrangements – ASA). Rozpoczęto to od 100 mln dolarów, a w następnym roku podwojono początkową kwotę, po czym rozwiązanie poszerzono i zaktualizowano. Każdorazowo korzystanie z zgromadzonych przez państwa ASEAN środków wymagało umowy dłużnika z MFW. Trzeci etap następuje w 1997 r., kiedy banki centralne państw regionu decydują się na upłynnienie kursów swoich walut, za czym szły reformy systemów rachunkowości, bankowości i rynków kapitałowych. Nowe rozwiązania pozwalały dopasować się do potrzeb wywołanych przyspieszonym przepływem kapitału z krajów wysoko rozwiniętych. Czwarty, ostatni etap to kryzys globalny 2007/2008+. Wywołał on dalsze reformy rynku kapitałowego i bankowego. Umowy regionalne nie są oparte wyłącznie na rozwiązaniach wprowadzonych i zastosowanych przez współpracujące ze sobą państwa azjatyckie. Są one umocowane w rozwiązaniach wprowadzonych przez MFW, a także ustaleniach dotyczących usług finansowych, które zostały wprowadzone w ramach rundy urugwajskiej GATT w sferze GATS, odnoszących się do usług finansowych.

Autorka w swej monografii przedstawia porównanie restrykcyjności polityki rynku usług według regionów (s. 145). Z zestawienia wynika, że rynki państw najbardziej rozwiniętych charakteryzują się najwyższym poziomem restrykcyjności (OECD), podczas gdy np. rynki państw Azji Wschodniej (EAP) charakteryzują się relatywnie wysokim dostępem do swoich rynków usług. Najwyższy poziom dostępu charakteryzuje rynki Azji Południowej (SAR) i Bliskiego Wschodu oraz Afryki Północnej (MENA). Kolejny etap współpracy finansowej to inicjatywa Chiang Mai, która prowadziła do multilateralizacji transakcji wprowadzonych przez ASA do formuły ASEAN+3 (Bilateral Swap Agreement, BSA) (s. 152). Stabilność finansowa stała się w regionie podstawą rozwoju regionalnego rynku obligacji (s. 157).

Rozdział piąty omawia *Znaczenie instytucjonalizacji w rozwoju regionalizmu ekonomicznego w Azji Wschodniej*. Analiza przeprowadzona w tej części jest dobrze osadzona w kontekście teoretycznym. Podstawą jej jest koncepcja Johna Williamsona. Instytucjonalizacja często przedstawiana jako przeszkoda globalizacji, faktycznie stanowi warunek mobilizujący do otwierania gospodarki. Skutki procesów instytucjonalizacji w regionie dobrze zilustrowane są na rys. 5.1 (s. 173). Przedstawione tu rozwiązanie potwierdza twierdzenie o tworzeniu struktur łącznych, które stanowią zabezpieczenie przed podziałem na regiony, o czym wspomiano wcześniej w kontekście *spaghetti bowl*.

Materiał przeanalizowany w monografii prowadzi do prostych wniosków o zaawansowanym przygotowaniu regionu do pełnego otwarcia na konkurencję z zewnątrz, co może być wykorzystane przez państwa OECD do wycofania się z protekcji stosowanej wobec rynków usług, w tym rynku kapitałowego i bankowego. Może to prowadzić do przyspieszenia procesu rokowań w ramach WTO, prowadzących do

zamknięcia rundy z Doha, jak i może prowadzić do przyspieszenia procesów liberalizacyjnych na innych kontynentach, a w szczególności w obu Amerykach (FTAA). Może również stać się podstawą powrotu do rokowań na temat pełnej liberalizacji przepływu kapitału w ramach gospodarki światowej w oparciu o umowę MAI (Multilateral Agreement on Investment), która jest negocjowana w ramach OECD, ale znalazła się w impasie.

Można również zakładać, że rozwiązania zastosowane przez państwa regionu mogą znaleźć szersze wykorzystanie w innych regionach. Mogą również znaleźć zastosowanie w państwach reprezentujących mieszane opinie na temat otwarcia, integracji regionalnej, subregionalnej i regionalnej. Część kończąca publikację zawiera podsumowania i wnioski.

W książce przedstawiono elementy wspólne i różnice w koncepcjach dotyczących integracji w regionie. Podejście do problemu jest wyważone i charakteryzuje się sumiennością, co jest zauważalne również we wcześniejszych częściach książki. Autorka stara się opierać swoje opinie na konkretach, prawdopodobnie wychodząc z założenia, że zebrane i skomentowane przez nią informacje, a także udowodniona teza i odpowiedzi udzielone na postawione na wstępie pytania będą mogły być zweryfikowane tylko i wyłącznie wtedy, kiedy dojdzie do wydarzeń, o których mowa. Inaczej mogą jedynie wywołać kontrowersje, dyskusje i polemiki. Jednak nikt w tych dyskusjach nie będzie górą i nikogo nie będzie można nazwać zwycięzcą. Potwierdzenie prognoz w naukach społecznych i ekonomicznych przychodzi dopiero wtedy, kiedy dane wydarzenia mają miejsce. Tym samym skromne i opanowane stanowisko oraz wyważone opinie należy uznać za kolejną zaletę recenzowanej pracy.

Autorka nie dąży do przedstawienia wizji przyszłości, a celem jej jest udowodnienie tezy o wykorzystaniu tożsamości regionalnej jako czynnika mobilizującego do zastosowania pewnych wspólnych, regionalnych rozwiązań. Ten cel udaje jej się w pełni zrealizować. Książka zawiera wiele faktów, a Skulska sięga po literaturę nie tylko z zakresu ekonomii, czy MSG, ale i z zakresu finansów międzynarodowych, stosunków międzynarodowych, instytucjonalizacji, zarządzania czy działania przedsiębiorstw. Mimo tak szerokiego zakresu literatury autorce udaje się przedstawić analizowany problem w ramach jednego profilu, jakim są międzynarodowe stosunki gospodarcze (czy międzynarodowa ekonomia lub międzynarodowa ekonomia polityczna). W sensie węższym praca wpisuje się w nurt koncentrujący się na procesach globalizacji i regionalizacji.

Podkreślenie problemu, który zawarty jest w tezie głównej pracy, jest działaniem o dużym znaczeniu dla analityków procesów integracyjnych. Wynika to z faktu połączenia procesów internacjonalizacji, otwierania gospodarki, współpracy międzynarodowej i solidarności z głęboko zakorzenionymi problemami narodowego podejścia i traktowania gospodarek i rynków przez polityków i narody poszczególnych państw. Odrębność regionalna stanowi próbę połączenia tych dwóch wątków. Ma to szczególne znaczenie dla sfery poznawczej tematyki integracji, w której dotychczas dominują koncepcje oparte na kategoriach ekonomicznych (zysk, obniżenie

kosztów, maksymalizacja korzyści) lub kategoriach politycznych (bezpieczeństwo). W mniejszym natomiast stopniu brano pod uwagę problem zupełnie naturalnych obaw narodów (i jednostek je tworzących) przed otwieraniem gospodarki. Obecnie wprowadzenie różnych poziomów analizy międzynarodowych stosunków gospodarczych powoduje, że wychodzi się poza ścisły krąg interesów politycznych i gospodarczych – analizując procesy integracyjne. Coraz częściej uwzględnia się w analizie sfery, które stanowiły przedmiot analizy innych dziedzin (mikroekonomii lub socjologii). Chodzi tu o wskazanie chociażby związków między decyzjami na temat otwierania gospodarki w kontekście korporacji transnarodowych (TNK) lub narodu i jednostek, tworzących społeczność danego państwa. Takie podejście należy uznać za nowatorskie, odpowiadające ewolucji zarówno gospodarki, jak i sposobów jej badania.

Autorka traktuje regionalizm interdyscyplinarnie, starając się łączyć w opisie procesów integracji regionalnej ujęcie stosowane przez ekonomistów, badaczy stosunków międzynarodowych, socjologów. Uwzględnia w tym procesie elementy badane przez integracjonistów, instytucjonalistów, finansistów. Takie podejście pozwala potraktować procesy zachodzące w Azji Wschodniej kompleksowo, podkreślając ich odrębność regionalną, stanowiącą pochodną tożsamości kulturowych. Prowadzi to do wykorzystania tożsamości jako nośnego czynnika, który mobilizuje kraje z regionu do współpracy, mimo różnic w poziomie rozwoju, wielkości, zaangażowaniu w międzynarodowy podział pracy, a co za tym idzie i w wymianę handlową. Na polskim rynku wydawniczym brak jest podobnej pozycji książkowej. W 2007 r. w Wydawnictwie Uniwersytetu Gdańskiego ukazała się książka Ewy Oziewicz, pt. *Dylematy rozwoju gospodarczego krajów Azji Południowo-Wschodniej na tle procesów globalizacyjnych*. Publikacja dotyczy regionu, jednak profil przeprowadzonej w niej analizy różni się zasadniczo od profilu recenzowanej książki Bogusławy Skulskiej. Od strony instytucjonalnej i politycznej problem integracji regionalnej Azji Wschodniej omawiał również Edmund Halizak. W tym jednak przypadku były to artykuły lub rozdziały w książkach zbiorowych. Można również znaleźć artykuły lub rozdziały w monografiach, poświęcone poszczególnym dziedzinom gospodarki objętym procesami regionalizacji w Azji Wschodniej, jednak brak było na polskim rynku wydawniczym monografii tak kompleksowo traktującej ten temat, jak niniejsza. Książka może być wykorzystana jako podręcznik i powinni również po nią sięgnąć ludzie biznesu i politycy oraz dziennikarze.